

MATERIÁLY

„SUBSTANTIVE DUE PROCESS“ AMERICKÉHO ÚSTAVNÍHO PRÁVA – JEHO VZNIK, VZESTUP, ÚPADEK A ZNOVUOŽIVENÍ

Radim Seltenreich

Všechny osoby narozené nebo naturalizované ve Spojených státech a podřízené jejich jurisdikci jsou občany Spojených států a státu, jehož jsou obyvateli. Žádný stát nemá právo vydat nebo provádět zákon, který by omezoval svobody nebo výsady občanů Spojených států, žádný stát nemá právo zbavit jakoukoli osobu života, osobní svobody nebo majetku bez řádného soudního procesu, nemá také právo zbavit jakoukoli osobu, podléhající jeho pravomoci, stejné ochrany zákona.¹

1. Dodatek XIV., oddíl 1. federální ústavy USA

Formulace „substantive due process“ není do češtiny snadno převoditelná. Vyžaduje totiž znalost kontextu amerického ústavního vývoje v jeho konkrétním historickém rámci. Přitom se ovšem nejedná o žádný detail významný jen pro úzký okruh zasvěcených, ale doslova o jednu z nejdůležitějších „doktrín“ amerického ústavního práva, která již jen svou existencí vyvolává i otázky jdoucí až k samotným kořenům demokratického uspořádání společnosti.

Snad nikde jinde v americké ústavní problematice totiž nevyvstává tak zřetelně otázka po legitimitě soudcovského výkladu federální ústavy jako právě zde. Klíčovou je přitom v úvodu textu citovaná „due process clause“ prvního oddílu čtrnáctého dodatku, která říká, že „žádný stát nemá právo zbavit jakoukoli osobu života, osobní svobody nebo majetku bez řádného soudního procesu“. Tato klauzule je přitom obsažena i v pátém dodatku ústavy, kde ovšem ve stejném znění omezuje moc federální a svými kořeny sahá až k jednomu z ustanovení anglické „Magna charty libertatum“ z roku 1215, jejímu slavnému čl. 39, který říká – „Žádný svobodný ať není zatčen, uvězněn ani zbaven (pozemkového) majetku ani prohlášen za psance ani poslán do vyhnanství nebo jakkoliv zbaven svého postavení žádným jiným způsobem ani proti němu nebudeme postupovat silou... jinak než bez zákonného rozsudku jemu na roveň postavených peerů nebo podle práva země.“²

Od výslovně zmiňovaného procesního aspektu („due process clause“) se totiž v případě „substantive due process“ přechází, jak již název sám opět naznačuje, k fenoménu „nepovoleného obsahu“ jednotlivých aktů státní moci, před nimiž tedy má být občan chráněn. Problém ovšem pochopitelně spočívá v tom, že na rozdíl od přesně definované procedurální problematiky jasně vymezující nepřípustné metody jednotlivých amerických států, je tato pouze soudcovskou interpretací ústavního textu vzniklá „substantivní doktrína“ logicky zcela otevřena diskusi a tak i nikdy nekončícím kontroverzím. V jistém smyslu se tak jedná vlastně o koncepci tzv. „higher law“ včleněného soudní mocí do rámce pozitivního amerického ústavního práva.

Z hlediska právní teorie právě uvedené logicky vyvolává celou řadu otázek, z nichž ta klíčová se pochopitelně dotýká právě soudního výkladu ústavního textu. Totiž – existují skutečně určité „základní hodnoty“ („fundamental values“), které lze „objektivně“ dovodit jejich extrapolací z ústavního textu zejména za pomoci jeho historického, gramatického či strukturalistického výkladu? Nebo se v případě nalézání takových „základních hodnot“ jedná pouze o „mimoústavní“ soudcovský aktivismus či dokonce „soudcovskou legislativu“?

Závažné důsledky těchto otázek jsou přitom zřejmé. Buď jsou ctěna demokratická pravidla hry, z nichž to zcela základní hovoří o tom, že nalézání klíčových hodnot společnosti je vyhrazeno pouze řádně zvoleným zástupcům lidu, nebo jsou naopak nutně porušována, pokud si tuto roli pro sebe uzurpují pouze jmenovaní soudci. V takovém případě totiž nutně přestávají platit ostré hranice mezi zákonodárnou a soudní větví státní moci, a svým způsobem se vlastně „vše stává možným“.³

Jak totiž dále v takové situaci určit, které „základní hodnoty“ mohou soudci ještě společnosti (s alespoň vágním odvoláním na ústavní text) určit, a které již nikoliv? A reflektují pak takovéto hodnoty alespoň základní „národní konsenzus“, či nikoliv? A při jistě „argumentaci kruhem“ – pokud takovýto konsenzus existuje, legitimuje se tím naopak alespoň do určité míry již projevená „soudcovská subjektivita“?

Vše přitom navíc komplikuje i skutečnost, že americká federální ústava je textem již více než dvě stě let starým a také od přijetí jejího čtrnáctého dodatku (o kterém v případě „substantive due process“ především hovoříme) již brzy uplyne celých 150 let. Je tedy zároveň i zřejmé, že již jen z tohoto faktu vyplývají především na soudce Nejvyššího soudu USA zvýšené požadavky dotýkající se věrohodné interpretace ústavního textu, a že také již jen proto jim mnozí jsou ochotni přiznat výraznější roli „při průzkumu“ základních hodnot současné americké společnosti, a to i teorii o klasické dělbě státní moci navzdory.⁴

V následujícím se tak pokusím nastínit historický vývoj doktríny „substantive due process“ od jejich počátků především v oblasti „ekonomických práv“, její vzestup i následný úpadek právě v této oblasti, který je konečně vystřídán jejím pozdějším znovuobjevením ve sféře „práv neekonomických“. Zatímco ovšem její prosazení se v ekonomických právech zejména na sklonku 19. století je dnes již víceméně jednomyslně odsuzováno, v oblasti neekonomických práv tento zpětný pohled ještě postrádáme a použití „substantive due process“ v této sféře tak v podstatě dodnes doprovázejí silné kontroverze. Přitom se jedná zejména v rámci nikde v ústavě výslovně nezakotveného tzv. „práva na soukromí“ („right to privacy“) o témata v dnešních stále nemálo nábožensky založených Spojených státech velmi brizantní jako je právo na ukončení těhotenství či právo zemřít. O to více je tak zapotřebí celé doktríny „substantive due process“, jež skutečně není žádnou okrajovou „akademickou hříčkou“, ale jedním z „centrálních problémů“ rozhodující světové velmoci, věnovat naší pozornost.

2. Vznik, vzestup a úpadek doktríny „substantive due process“ v americkém ústavním právu v oblasti ekonomických práv

Ještě dříve ale než se soustředíme na vzestup doktríny „substantive due process“ na konci 19. století, musíme si přiblížit některé fenomény americké ústavní tradice, které se

v ní etablovaly již dlouho před touto dobou. Jedině z nich lze totiž pochopit kořeny a náplň samotné doktríny, jež je předmětem našeho zkoumání.

Na prvním místě co do svého významu se tak jednoznačně nabízí teorie „přirozeného práva“, ke které se americké právo vždy určitým způsobem vztahovalo a z níž čerpalo svou inspiraci. Připomenout bychom tak mohli již bezprostřední údobí po založení nové americké státnosti, kdy se v návaznosti na přirozenoprávní zdůvodnění „americké revoluce“ dokonce uvažovalo o nahrazení dle mínění mnoha tehdejších elit zastaralého a feudálního common law právě přirozeným právem.

Ačkoliv jeho z podstaty věci určitá vágnost a neurčitost vcelku pochopitelně nakonec neumožnila tento záměr realizovat, objevuje se v rámci případu *Calder v. Bull* z roku 1798 dnes již slavná kontroverze mezi soudci Chasem a Iredellem ohledně role přirozeného práva (v anglickém originále se vedle termínu „natural law“ poměrně zástupně používají i termíny „higher law“ či „fundamental law“) v právním řádu země.

Chase přitom odmítl „všemohoucnost“ státní legislativy, když přímo tvrdil, že „*uplatňování zákonodárné moci bude omezeno právě její povahou a jejími cíli. ... Skutek legislativy (neboť jej nemohu nazývat zákonem) odporující velkým základním principům společenské smlouvy nelze považovat za oprávněné uplatňování zákonodárné moci.*“ Právě tento názor jednoznačně evokující použití „higher law doctrine“ bude pak mnohem později rezonovat i v názorech soudců Nejvyššího soudu USA zavádějících používání „substantive due process“.

Zapomenout však nesmíme ani na názor soudce Iredella, který oproti tomuto nadřazení přirozeného práva nad jemu odporující legislativou naopak vyzdvihl nutně „relativní povahu“ všeho přirozeného práva – „*představy o přirozeném právu se neřídí žádnými ustálenými měřítky, v názorech na tuto otázku se často neshodovali ani nejschopnější a nejmravnější muži. Soud by tedy v daném případě nemohl prohlásit nic než to, že legislativa (mající stejné právo na vlastní názor) přijala zákon, který se podle mínění soudců neslučuje s abstraktními principy přirozené spravedlnosti.*“ Jak patrně, Iredell na rozdíl od nejprve zmíněného názoru nenaznačuje, že by soudci mohli jen na základě svého přesvědčení o nesouladu legislativy s přirozeným právem prohlásit takovýto její počín za neplatný.⁵

Skutečně se tak v prvních desetiletích 19. století jen zřídka setkáváme s ozvěnou „higher law doctrine“ v podobě, kterou navrhl soudce Chase. Jistou výjimku představuje kupříkladu případ *Fletcher v. Peck* z roku 1810, při jehož projednávání zvažoval tehdejší předseda Nejvyššího soudu USA John Marshall použití obecných principů, které jsou společné svobodným institucím a spočívají na rozumu a přirozené povaze věcí.

Je tak jistým smutným paradoxem, že doktrína nezadatelných práv („the doctrine of vested rights“) jednotlivce chápána především ve smyslu jeho ochrany před nepovolenými akty státní moci se výrazně projevila právě ve slavném případě *Dred Scott v. Sandford* z roku 1857, v němž Nejvyšší soud USA, jemuž předsedal Roger Taney, prohlásil za neústavní zákon Kongresu, který zbavuje občana Spojených států jeho vlastnictví pouze proto, že si jej vzal s sebou na území teritoria, aniž by se přitom jakkoliv provinil proti existujícímu právnímu řádu. Oním vlastnictvím se pak rozuměli otroci, a konkrétně byla dotčena „due process clause“ pátého dodatku.⁶

Je přitom z hlediska dalšího vývoje docela příznačné, že se v tomto případě jednalo právě o oblast „majetkových práv“, na níž bude později především spočívat i aplikace doktríny „substantive due process“ na sklonku 19. a na počátku 20. století. To pak nepochybně

souvísí i s popularitou myšlenek sociálního darwinismu a vůbec doktríny „laissez faire“ ve sféře ekonomického podnikání.

Především si je však nutno uvědomit, že se v této době již setkáváme s „novým federalismem“ tak, jak jej nastavil výsledek občanské války a následné přijetí tzv. „rekonstrukčních dodatků“, mezi nimiž co do významu dominuje hned v úvodu tohoto pojednání citovaný první oddíl 14. dodatku se svými klíčovými klauzulemi, mezi nimiž je právě opět i „due process clause“, omezující ovšem tentokrát v jednání moc jednotlivých států Unie (a nikoliv moc federální, jak je tomu v případě 5. dodatku).

Právě o rozsah interpretace tohoto ustanovení (jakož i o „privileges and immunities clause“ 14. dodatku) se pak rozhořela i důležitá ústavní bitva v tzv. jatečních případech (Slaughterhouse cases) z roku 1873, v níž se Nejvyšší soud USA nakonec rozhodl pod zorným úhlem „antebellum“ federální teorie pro restriktivní pojetí výkladu těchto ustanovení. V jeho rámci tak soud odmítl ochraňovat práva odvozená od občanství jednotlivých států, čímž ovšem významně znehodnotil původně zamýšlený dosah prvního oddílu čtrnáctého dodatku, neboť v praxi to neznamenal nic jiného, než že naplňování většiny důležitých občanských práv z otroctví propuštěných černochů zůstane zcela na libovůli v této době už opět většinou rasisticky orientovaných legislativních sborů jednotlivých států amerického jihu. Nejvyšší soud USA jinými slovy připustil pouze ochranu práv souvisejících s federálním občanstvím a odmítl se stát „věčným cenzorem nad zákonodárstvím států“, čímž ovšem odmítl i tolik tehdy požadovanou „nacionalizaci svobody“. O to větším paradoxem je pak právě skutečnost, že se soud již poměrně záhy na to nezříká zásahů do té části legislativy jednotlivých států, která se týká ekonomické problematiky, přičemž tak činí právě především prostřednictvím „due process clause“ čtrnáctého dodatku.⁷

To je pak dobře patrné už v případě Munn v. Illinois z roku 1877, ačkoliv samotné vyznění tohoto případu lze stále ještě hodnotit jako podřízení soudcovské moci záměrům legislativy, neboť Nejvyšší soud USA nakonec odmítl zneplatnit právo státu Illinois regulující ceny dopravníků na obilí. Přitom argumentoval tím, že moc státu zahrnuje i právo regulovat individuální užívání majetku, pokud se taková regulace stala nezbytnou pro veřejné blaho. Neskrývané ambice soudní moci jsou zde ovšem již patrné v té části soudního rozhodnutí, která říká, že přiměřenost státní regulace pouhých soukromých smluv v případech, na kterých veřejnost nemá žádný zájem, musí být zjištěna soudní mocí.

Ještě výraznějšího varování se pak legislativě dostává v tzv. „Railroad Commission Cases“ z roku 1886, v nichž Nejvyšší soud USA už výslovně promluvil o limitech „státní regulativní moci“, jež by tato neměla překročit, pokud nechce, aby tato její opatření byla prohlášena za neústavní. Soud tak zejména konstatoval, že stát nemůže stanovit cenu jízdného tak nízko, aby železniční společnosti vozily své cestující bez odpovídající kompenzace, neboť takto by vlastně docházelo k odebírání soukromého vlastnictví pro veřejné účely bez spravedlivé náhrady či přímo „bez řádného soudního procesu“ („without due process of law“).

K samotné doktríně „substantive due process“ se pak Nejvyšší soud USA přihlásil v příštím roce v případě „Mugler v. Kansas“ (1887). I zde sice soud nakonec podpořil regulativní opatření státu, které zakazovalo prodej alkoholických nápojů, nicméně i zde hovořil o limitech státní moci, přičemž navíc i naznačil, že je přímo jeho úlohou rozhodnout, zda se dotčená právní úprava opravdu plně vztahuje k zamýšleným účelům konkrétní státní

regulace. V daném případě tedy, zda existuje „podstatný vztah“ („substantial relation“) mezi právní úpravou a ochranou veřejného zdraví, morálky a bezpečnosti.

Tento právě popsáný, ale nezadržitelný pohyb Nejvyššího soudu USA k teoretické formulaci doktríny „substantive due process“ se v samotném závěru 19. století konečně prozrazuje i v ústavní praxi, když soud roku 1897 v případě „Allgeyer v. Louisiana“ prohlásil poprvé za neústavní právní úpravu konkrétního státu právě na základě výše uvedené doktríny. V daném případě šlo přitom o to, že stát Louisiana zakázal uzavřít pojistnou smlouvu na louisianský majetek s jakoukoliv námořní pojišťovací společností, jež by nespĺňovala veškeré požadavky nárokové na tuto činnost příslušnou státní úpravou. Soud ovšem konstatoval, že státu Louisiana nepřisluší žádná jurisdikce nad smlouvami učiněnými vně tohoto státu s cizími korporacemi.

Soud se ve svém zdůvodnění přitom přihlásil k širokému pojetí svobody podle čtrnáctého dodatku, když vyzvedl, že to v tomto jeho pojetí není pouze svoboda od „fyzických omezení“, ale také svoboda rozvíjet „všechny své schopnosti“. Je přitom pro danou dobu příznačné, že pro toto rozvíjení spatřuje jako primární oblast smluvní svobody, jež se má ostatně týkat i korporací, které byly tedy takto také zahrnuty pod pojem „osoby“ ve smyslu čtrnáctého dodatku.⁸

Celý vývoj tohoto právního nazírání v ústavní oblasti je přitom třeba chápat pod zorným úhlem dynamického rozvoje ekonomiky, kde se tak na jedné straně sváří stále převládající doktrína „laissez faire“ (zdůrazňující hlavně posvátnost smluvních ujednání, jež mají být pokud možno uchráněny před zasahováním státní moci) s nevyhnutelnou potřebou větších státních zásahů do celé sféry ekonomického podnikání včetně nutnosti regulovat pracovněprávní problematiku.

V tomto kontextu tak připomeňme zejména rok 1887, v němž byla zákonem vytvořena „Mezistátní obchodní komise“ („Interstate Commerce Commission“), která měla především dozírat na dodržování regulačních opatření v železniční dopravě. Důležité přitom bylo, že takto vznikla ve Spojených státech první stálá federální agentura, na níž Kongres přenesl poměrně rozsáhlé legislativní, exekutivní i soudní oprávnění, což ovšem nenalezlo pochopení v očích Nejvyššího soudu USA, který ve svých rozhodnutích tato její oprávnění nemálo zredukoval, takže se celá instituce stala vlastně jen pouhým „statistickým orgánem“ (k její určité revitalizaci ovšem došlo na počátku 20. století).

Opomenout dále nelze ani vydání tzv. „Shermanova zákona“ z roku 1890, který ve svém „antimonopolním zaměření“ zakazoval jakékoliv omezování obchodu prostřednictvím vytváření monopolů. A opět je to Nejvyšší soud USA, který v případě „Spojené státy v. E. C. Knight Company“ z roku 1895 významně omezil jeho dosah, když konstatoval, že průmyslová výroba nespádá do sféry obchodu a naopak jej dosti paradoxně aplikoval ve vztahu k odborovým svazům, když prohlásil, že stávka představuje omezení obchodu ve smyslu Shermanova zákona. V tomto kontextu nemůžeme ani zapomenat, že celé toto období je v nemalé míře namířeno proti odborovému hnutí, jehož předáci (ba i prostí členové) se nezřídka dostávají na „černé listiny“, jakož i – ostatně opět v duchu teorie „laissez faire“ tolik zdůrazňující „posvátnost kontraktu“ – proti pracovněprávním reformám ze strany státní moci.⁹

Nepřekvapí tak ani, že případ, který je považován z hlediska doktríny „substantive due process“ za průlomový a dává ve vývoji amerického ústavního práva doslova pojmenování celé následující epoše jako „Lochnerova éra“, pochází právě z této oblasti. V případě

„Lochner v. New York“ z roku 1905 totiž Nejvyšší osud USA zrušil zákon státu New York upravující délku pracovní doby pekařů, neboť podle něj takto šlo o nepřiměřené zasahování státu do práva stran uzavírat smlouvy.

Argumentace soudu přitom zdůraznila, že *„obecné právo na uzavírání smluv týkajících se vlastní práce tvoří součást svobody jednotlivce chráněné čtrnáctým dodatkem federální ústavy. Podle příslušného usnesení nemá žádný stát právo zbavit jakoukoli osobu života, osobní svobody nebo majetku bez řádného soudního procesu,“* přičemž *„právo kupovat nebo prodávat práci je součástí svobody chráněné zmíněným dodatkem, jestliže se nevyskytují okolnosti, které uplatnění tohoto práva vylučují“*.

V dalším zkoumání soudu tak šlo logicky o to prověřit, zda stát New York při stanovení délky pracovní doby pekařů nepřekročil hranice svých „policejních pravomocí“. Soud přitom vyšel z premisy, že *„je velice důležité rozhodnout, čemu má být dána přednost – zda právu jednotlivce věnovat práci tolik času, kolik se mu líbí, nebo právu státu zabránit jednotlivci v tom, aby pracoval nebo se smluvně zavázal pracovat po delší dobu, než jakou daný stát předepisuje“*. Obžaloba přitom ovšem vinila zaměstnavatele, že porušil pracovní zákon státu New York tím, že *„neoprávněně a protizákonně dovolil svému zaměstnanci, aby pro něj pracoval více než šedesát hodin týdně, a zároveň to po něm i požadoval“*.

Soud tak rozhodoval, zda v případě dotčeného zákona *„máme co do činění se spravedlivým, rozumným a vhodným uplatňováním policejní pravomoci státu, nebo s nerozumným, zbytečným a svévolným vměšováním do práva jednotlivce na osobní svobodu“*, přičemž varoval před tím, aby se uplatňování státních policejních pravomocí nestalo pouhou záminkou *„pro naprostou suverenitu státu osvobozenou od veškerých ústavních omezení“*.

Soud se tak cítil logicky i oprávněn následně prozkoumat, zda daný legislativní krok spadá do „policejní pravomoci státu“, přičemž nakonec dospěl k závěru, *„že se daný zákon nijak netýká bezpečnosti, mravů ani blaha veřejnosti a že zájem veřejnosti není takovým zákonem ani v nejmenším dotčen“*, čímž tedy i logicky *„omezení počtu pracovních hodin nespadá z tohoto důvodu do policejní pravomoci“*. Zákon státu New York regulující délku pracovní doby pekařů byl tedy v důsledku tohoto pojetí zrušen.¹⁰

Zároveň se však již tehdy objevuje i argumentačně značně promyšlené stanovisko, které tento myšlenkový postup Nejvyššího soudu USA kritizuje, přičemž jeho autorem není nikdo jiný, než další člen tohoto soudu a jedna z jeho „legendárních postav“ O.W. Holmes mladší. Ten tedy ve svém „dissenting opinion“ otevřeně konstatuje, že *„tento případ byl rozhodnut na podkladě ekonomické teorie, s níž se velká část této země neztotožňuje“*. Varuje tak před nemístným soudcovským aktivismem a zasahováním soudců do legislativy na základě svých vlastních preferencí v situaci, kdy *„ústava nemá vyjadřovat konkrétní ekonomickou teorii, ať se týká paternalismu a organického vztahu mezi občanem a státem, nebo přístupu laissez faire. Je vytvořena pro lidi s naprosto odlišnými postoji...“* Při tomto pojetí tak lze podle něj hodnocený zákon státu New York *„považovat za přiměřené opatření sloužící ochraně zdraví“*.¹¹

Jak už naznačeno výše, je „případ Lochner“ ze samotného počátku 20. století skutečně považován za přelomový, a to i když vlastně logicky sleduje vývojovou linii, kterou jsme již výše popsali. I proto si zaslouží podrobného rozboru – dosud totiž nikdy tak zřetelně nevystoupil do popředí soudcovský aktivismus zaměřený na zdůraznění „posvátnosti smlouvy“ v argumentačně nově promyšleném systému. Ten pak chápe smluvní svobodu v podstatě jako bezbřehou a danou vlastně již ze samé své podstaty jako „vyšší právo“, jež

soud dále vkládá do svého čtení „due process clause“ 14. dodatku, přičemž ovšem takto logicky i dotváří doktrínu „substantive due process“, dle níž má tedy být občan chráněn i před „nepovoleným obsahem“ jednotlivých aktů státní moci.

S ohledem na dobu svého vzniku je pak i docela příznačné, že Nejvyšší soud USA našel tento nepřipustný obsah právě zejména v pracovněprávním zákonodárství, jež mělo ulehčit situaci tehdejších zaměstnanců. Soud se však pokrytecky zastal jejich práva „pracovat tak dlouho, jak libo“, jakoby snaha státu omezit jejich pracovní dobu na deset hodin denně představovala nepřipustný zásah do jejich smluvní svobody a zcela přitom pominul, že jejich zavázání se k delší pracovní době není v žádném případě výraz manifestace jejich svobodné vůle, ale daleko více sociální nezbytnosti přistoupit na tvrdé podmínky zaměstnavatele nezřídka pod hrozbou vyhazovu z práce, a tak i ztráty obživy. Soud tak tímto postojem skutečně naprosto naplnil předpoklad, jímž ho později dějiny obdařily – „konzervativní ve výsledcích, radikální v metodě“.

A přeci o pouhé tři roky později rozhodl Nejvyšší soud USA ve zdánlivě zcela obdobném případě naprosto odlišně, ačkoliv tímto rozhodnutím v žádném smyslu nedošlo k popření jeho právě nastíněných argumentačních stanovisek z případu Lochner. Tento paradox vyjádřený v případě „Muller v. Oregon“ z roku 1908 pak spočíval jednoduše v tom, že nyní se jednalo o délku pracovní doby žen v prádelně, a soud se tak plně mohl přihlásit ke svému konzervativnímu paternalistickému smýšlení. Doslova tak můžeme číst, že tělesná stavba ženy „*a správné zastávání mateřských povinností – máme-li na zřeteli nejen její zdraví, nýbrž i blaho celého rodu – ospravedlňují existenci zákonů, jež ji mají chránit před chamtivostí i před vášnivostí muže. Omezení, jimiž tento zákon svazuje její právo na uzavírání smluv i její právo dohodnout se se zaměstnavatelem na dobu, po kterou bude pracovat, nejsou ukládána pouze v jejím zájmu, nýbrž z velké části také v zájmu všech.*“

Aby pak v žádném případě nebylo pochyby, že dané rozhodnutí nikterak nemění linii nastavenou Nejvyšším soudem USA v případě Lochner, je v samotném závěru rozsudku v případě „Muller v. Oregon“ výslovně konstatováno – „*Z těchto důvodů, aniž bychom v jakémkoli ohledu zpochybňovali rozhodnutí v případě Lochner v. New York, podle našeho názoru nelze prohlásit, že by posuzovaný zákon byl v rozporu s federální ústavou, pokud jde o práci ženy v prádelně.*“¹²

Skutečné překonání rozhodnutí v případě Lochner tak přichází až roku 1917 v případě „Bunting v. Oregon“, kdy Nejvyšší soud USA podpořil oregonskou legislativu stanovující délku pracovního dne továrních dělníků na deset hodin denně (byť i nadále s určitou možností přesčasů). Právě uvedené ovšem nic nezměnilo na tom, že „lochnerovská filozofie“ (jak se o ní tehdy přímo hovořilo) podporující co nejmenší omezení smluvní svobody a co nejpřísnější „soudní dohled“ nad ekonomikou regulující legislativní mocí státu, zůstala i nadále zachována.

To je ostatně i velmi dobře patrné kupříkladu z případu „Coppage v. Kansas“ z roku 1915, kdy Nejvyšší soud USA shledal opět na základě doktríny „substantive due process“ jako neústavní takové zákonodárství státu, které zakazovalo uzavírání toho typu pracovních smluv, v nichž byl zaměstnanec nucen akceptovat (jako nutnou podmínku teprve umožňující jeho zaměstnání), že nevstoupí do odborové organizace. Soud totiž takovou snahu státu o odstranění nerovnosti při dojednávání smlouvy shledal jako ústavně nepřipustný legislativní cíl narušující právě smluvní svobodu.

Obdobně pak Nejvyšší soud USA považuje smluvní svobodu za základ svého rozhodnutí v případě „Adkins v. Children’s Hospital“ z roku 1923. Zde šlo přitom o to, že soud zrušil právní úpravu, jež stanovovala minimální mzdy pro ženy, neboť soud v tomto (na rozdíl od stanovení maximálního počtu pracovních hodin pro ženy v případě Muller) nespátkoval legitimní opatření státní moci (sledující kupříkladu ochranu zdraví), ale pouhé umenšení sociální nerovnosti, jež ovšem opět narušovalo jeho pojetí doktríny „substantive due process“ opírající se o „posvátnost kontraktu“.¹³

Bez zajímavosti přitom nejsou ani další postoje Nejvyššího soudu USA k nejrůznějším otázkám ekonomického vývoje v tomto období. Jak už naznačeno výše, soud projevil už na sklonku 19. století velmi svérázný postoj při interpretaci svého pojetí monopolu. V této oblasti tak nyní navíc rozvíjí i doktrínu tzv. „přirozeného monopolu“, jež spočívá v přesvědčení, že některé oblasti podnikání (např. zřízení elektrické sítě či plynovodu) si vyžadují takové kapitálové náklady, že lze ospravedlnit výjimku z liberálního pojetí ekonomiky, potlačit v takovýchto oblastech hospodářské soutěžení a přiznat v nich podnikajícím společností monopolní postavení na takovémto segmentu trhu.

Stejně tak Nejvyšší soud USA akceptoval i regulaci železniční dopravy, nad níž díky legislativě z let 1910–1920 získala kontrolu federální vláda. Naopak navzdory existující teorii „veřejného zájmu“ soud ještě v letech 1918 a 1922 prohlásil z víceméně formálních důvodů za neústavní federální legislativu snažící se omezit dětskou práci. Důležité bylo i přijetí tzv. Claytonova antimonopolního zákona v roce 1914, který konečně odbory vyjímá z omezení, jež na ně vztáhla již výše zmiňovaná interpretace Shermanova zákona z roku 1890. Téhož roku ostatně i vznikla „Federální obchodní komise“ („Federal Trade Commission“), která měla pravomoci k prověřování dodržování obou antimonopolních zákonů a mohla tak i požadovat od jednotlivých obchodních společností pravidelné finanční zprávy o jejich operacích. Tuto tendenci pak poměrně logicky posílil i vstup USA do 1. světové války roku 1917.

Skutečný obrat v celém ekonomickém vývoji Spojených států však s sebou pochopitelně přináší až důsledky hospodářské krize, která propukla roku 1929. Jak obecně známo, zhroucení bankovního systému USA, krach mnoha korporací a obrovská nezaměstnanost, si vynutily následně v rámci politiky „nového údělu“ regulativní opatření státní moci, které nemohly zůstat bez vlivu ani na tehdejší pojetí ústavnosti. V rámci tohoto vývoje je tak Nejvyšší soud USA nucen přehodnotit i dosavadní pojetí doktríny „substantive due process“.¹⁴

Jistý ústup od pojetí této doktríny tak, jak byla nastavena v případě Lochner, představuje přitom již případ „Nebbia v. New York“ z roku 1934, v němž šlo o to, že stát New York stanovil v rámci své regulativní pravomoci pevné ceny mléka. To pak Nejvyšší soud USA neshledal tentokrát neústavním, neboť státní moc má podle něj právo „*přijmout jakékoliv ekonomické opatření, jež může být rozumně považováno za prostředek k navýšení veřejného blaha, a vynutit toto opatření legislativou uzpůsobenou k těmto účelům*“. Většina soudu zároveň výslovně odmítla předpoklad, že jedině podnikání zahrnující v sobě zvláštní „veřejný zájem“ (jak je tomu třeba právě v případech „přirozených monopolů“) umožňuje vládní cenovou regulaci.¹⁵

Případ Nebbia přitom rozhodně neznamená naprosté popření právní filozofie, na níž byl založen případ Lochner, neboť soud nadále zdůraznil, že opatření státní moci rozhodně nemohou být nepřiměřená ve vztahu k zamýšleným cílům. Požadování „podstatného vzta-

hu“ používaných legislativních prostředků ke sledovaným záměrům tak nadále odpovídalo standardům nastaveným v případě Lochner – podstatný rozdíl ovšem spočíval v tom, že Nejvyšší soud USA začal ustupovat od svého aktivismu a nadřazovat legislativě své vlastní pojetí správné ekonomické politiky.

Dalším významným mezníkem ve vztahu soudu k doktríně „substantive due process“ je potom i případ „West Coast Hotel v. Parrish“ z roku 1937. V tomto případě se jednalo o přímé překonání již zmiňovaného případu Adkins z roku 1923, v němž tehdy Nejvyšší soud USA odmítl stanovení minimální mzdy pro ženy jako porušení „smluvní svobody“. Její omezení je tak v tomto novém případě již připuštěno, a to jako legitimní opatření státní moci, které má pomoci kompenzovat menší vyjednávací schopnost žen ve vztahu k zaměstnavateli („inferior bargaining power“). Ačkoliv tedy takové opatření nadále dle vyjádření soudu koliduje s posvátností „svobody kontraktu“, je zároveň v pořádku jej jako její omezení akceptovat.¹⁶

Jak známo, Nejvyšší soud USA přitom sehrával v regulativních opatřeních „Nového údělu“ nemálo významnou roli, když je nejprve odmítá zejména jako neústavní zasahování Kongresu do záležitostí „vnitrostátního obchodu“ a také jako excesivní zasahování exekutivy do výsostné sféry legislativy. Změna v obsazení soudu však počínaje rokem 1937 znamená obrat v posuzování celé problematiky, kdy nová těsná většina soudu začíná schvalovat právě ten typ regulativních opatření „druhého Nového údělu“, které předtím odmítala.

Vše uvedené tak ve svých důsledcích postupně vede až k určité „abdikaci“ soudu na posuzování ústavnosti ekonomické problematiky, což se nejvýrazněji projevuje v dnes už legendární „nejslavnější poznámce amerického ústavního práva“ č. 4 k případu „Spojené státy v. Carolene Products Co.“ z roku 1938, v níž soud navíc tento ústup doprovází i přihlášením se k aktivnější ochraně občanských práv ohrožených menšin v americké společnosti. Zároveň lze hovořit i o tom, že případ ohledně užívání doktríny „substantive due process“ stanovil v ekonomické oblasti do budoucna „presumpci ústavnosti“ a nový standard „minimální racionality“ mezi regulativním ekonomickým opatřením státní moci a jeho vztahem k fenoménu „veřejného blaha“.¹⁷

3. Znovuobjevení doktríny „substantive due process“ v oblasti neekonomických práv

Právě vylíčený úpadek doktríny „substantive due process“ ovšem nakonec neznamená její konec. Jak ovšem teprve další ústavní vývoj ukázal, dochází k jejímu pozdějšímu překvapivému oživení v oblasti občanských práv, jak ostatně do jisté míry předjímalá už zmiňovaná poznámka k případu Carolene Products Co.

Zpětně lze ovšem tuto stopu nalézt už dříve v tzv. „raných neekonomických případech“ („the early non-economic cases“) z 20. let 20. století. Prvním z nich byl případ z roku 1923 „Meyer v. Nebraska“, v němž Nejvyšší soud USA posoudil jako neústavní zákon státu Nebraska, který zakazoval výuku cizích jazyků pro malé děti. V dalším případě, který následoval o dva roky později, „Pierce v. Society of Sisters“ potom soud prohlásil jako neústavní právo, jež požadovalo, aby děti navštěvovaly pouze veřejné školy – nikoliv tedy školy soukromé a církevní.

Dalším případem, který se ovšem objevuje až s větším časovým odstupem, je případ z roku 1942 „Skinner v. Oklahoma“, ve kterém Nejvyšší soud USA označil jako neústavní

oklahomský zákon, který nařizoval povinnou sterilizaci osob, jež byly už třikrát obviněny z trestných činů poukazujících na morální zanedbanost. Zajímavou byla přitom i ta skutečnost, že zákon se ve svých formulacích nevztahoval na tzv. „zločiny bílých límečků“ (tedy např. na zpronevěru).¹⁸

Tyto výše uvedené soudní spory jsou tedy skutečně pojímány jako příklady aplikace doktríny „substantive due process“ „v neekonomických případech“, kdy je ovšem soud jako takovéto ještě „vědomě“ nepojímal. To se začíná významněji měnit až v 60. letech 20. století, kdy před Nejvyšší soud USA doputoval v roce 1965 v mnoha ohledech klíčový případ „Griswold v. Connecticut“. Konkrétně šlo přitom o to, že legislativa státu Connecticut zakazovala používání antikoncepce a informace o ní, a to dokonce i pro manželské páry. Soud při tomto svém posuzování nakonec shledal takovouto právní úpravu jako neústavní, přičemž své rozhodnutí opřel o porušení „práva na soukromí“ („right to privacy“), aniž je ovšem takovéto právo kdekoliv v ústavě zakotveno.

Kvůli „špatné pověsti“ doktríny „substantive due process“ vztahující se k jejímu používání v „ekonomických případech“ se tentokrát ovšem ještě soud k jejímu přímému znovuoživení příliš nehlásil. Ve zdůvodnění se tak hledají spíše jiné argumenty, mezi nimiž dominuje úvaha o tzv. „polostínech“ („penumbras“) svobody, jež lze vyčíst z kontextu ústavního textu a mezi něž lze tak právě zařadit i zmiňované právo na soukromí. Občas poněkud krkolomné a zjevně sofistické zdůvodnění, které nemohlo z logiky věci zakrýt, že rozhodnutí soudu není zakotveno ve znění ústavního textu, tak Nejvyššímu soudu USA dosti pochopitelně vyneslo obvinění ze soudcovského aktivismu, který přechází až v přejímání legislativních kompetencí soudní větví státní moci.¹⁹

Ostatně sám jeden ze členů nesouhlasící menšiny soudu soudce Black zdůraznil, že neví o žádném „právu na soukromí“ vtěleném do jakéhokoliv specifického ustanovení ústavy. Přesto soud v následujícím rozhodnutí v případě „Eisenstadt v. Baird“ z roku 1972 zrušil jako protiústavní zákon, který zakazoval distribuci antikoncepčních prostředků lidem žijícím mimo manželský vztah.

Celkově vzato lze ovšem nakonec v teoretické rovině chápat případ Griswold jako okamžik znovuzrození („rebirth“) doktríny „substantive due process“ vztažené ovšem tentokráté právě do sféry ochrany základních „neekonomických práv“. Ve srovnání s dřívějším pojetím problematiky „ekonomických práv“ však samotná doktrína nyní začíná vykazovat významné změny. Ty pak spočívají především v tom, že v 30. letech 20. století Nejvyšší soud USA rezignuje na označování legislativních aktů státní moci za neústavní za předpokladu, že tato prokáže „rozumný vztah“ mezi zákonným opatřením a legitimním státním cílem, zatímco v případech ochrany „základních práv“ musí být státní zájem v případě zásahu do těchto práv přímo „naléhavý“ („compelling state interest“). Navíc potom musí být i vztah mezi zákonem a sledovaným cílem státu také nezbytným („necessary“), což lze poměrně logicky interpretovat v tom smyslu, že konkrétně použité opatření musí být prostě nezbytné k dosažení sledovaného cíle. Každý Nejvyšším soudem USA posuzovaný akt státní moci prochází v oblasti „neekonomických práv“ v rámci nově pojímané doktríny „substantive due process“ tak vlastně hned dvojnásobným testem své ústavnosti. Jednak musí být při zásahu do této sféry prokázán právě „naléhavý státní zájem“ a jednak je nutno i prokázat, že takového cíle nelze dosáhnout „méně zatěžujícím způsobem“ („in a less burdensome way“).²⁰

Rozhořčení odpůrců soudcovského aktivismu v případě Griswold ovšem není ničím ve srovnání s bouří, která se rozpoutala poté, co Nejvyšší soud USA projednal roku 1973

případ „Roe v. Wade“. Důvodem přitom je, že daný případ se dotýká otázky práva na umělé ukončení těhotenství, které v stále nemálo nábožensky založených Spojených státech vyvolává velké kontroverze. Soud tak v daném případě posuzoval ústavnost texaského zákonodárství, které „právo na potrat“ omezovalo jen na situace, kdy by bylo na lékařské doporučení žádoucí zachránit život matky.²¹

Soud se přitom ve svém rozhodnutí přihlásil právě k „právu na soukromí v rozhodovacím smyslu“, jak je podle něj založil případ Griswold, což v tomto kontextu znamená kompromis spočívající v tom, že žena sice nemůže podstoupit ukončení těhotenství jen na základě vlastního rozhodnutí, stejně tak je však i významně omezena možnost státní moci potraty zakázat. Klíčová je přitom z tohoto pohledu doba, jež uplynula od počátku těhotenství.

Problémem ovšem je, že Nejvyšší soud USA se v tomto případě (pomineme-li tedy vůbec opření rozhodnutí o sporné a v ústavě nikde nezmiňované „právo na soukromí“) dopustil ukázkové „soudcovské legislativy“, která je mu následně i nemálo logicky vytýkána. Podle ní se konkrétně doba těhotenství dělí na „trimestry“, kdy v tom prvním převažuje „právo na volbu“ ze strany ženy, kdy stát nemá oprávnění zakázat provádění umělého ukončení těhotenství, zatímco v tom druhém již narůstá naléhavý („compelling“) státní zájem na ochraně zdraví budoucí matky, takže stát může regulovat omezení volby potratu ze strany ženy způsoby, které jsou „rozumně vztaženy“ („reasonably related“) k ochraně jejího zdraví. Konečně na počátku třetího trimestru, kdy už začíná být možnou samostatná existence „plodu“ vně matčina těla se objevuje naléhavý státní zájem i na jeho ochraně.

Podle kritiků tohoto rozhodnutí se tak Nejvyšší soud USA ocitl v rámci své „judicial legislation“ mnohem dále než v případě Griswold, neboť takto zakotvil vlastně nikoliv již jen svobodu „from official intrusion“ ale přímo svobodu „from official regulation“. V dalším vývoji jsme tak skutečně svědky snahy soudu (souvisí to v neposlední řadě i s příchodem nových a spíše konzervativněji orientovaných soudců na Nejvyšší soud USA) oslabit účinky případu Roe. Státní moc tak má kupříkladu možnost odmítnout financování umělého ukončení těhotenství z veřejných zdrojů a v případě „Planned Parenthood of Southern Pennsylvania v. Casey“ z roku 1992 soud právě shledal jako ústavní také pensylvánské „potratové zákonodárství“, jež požaduje „informovaný souhlas“ ženy podstupující zákrok a s tím související „informační povinnosti“ zařízení provádějících potraty. Dále zde byl upraven i zvláštní režim pro nezletilé ženy a zdůrazněn „state’s profound interest in potential life“.²²

V případě Roe tak lze jednoznačně vidět v rámci opětovného uznání v ústavě nikde nezmiňovaného práva na soukromí Nejvyšším soudem USA i potvrzení doktríny substantive due process v oblasti neekonomických práv. Potratovou problematikou se přitom ale tato oblast pochopitelně ani zdaleka nevyčerpává.²³

Za skoro neméně důležité je považováno i „právo zemřít“ („right to die“). V této souvislosti pak má v nemalé míře „precedenční význam“ případ „Cruzan v. Missouri Department of Health“ z roku 1990. Jistým předchůdcem zde ovšem bylo už rozhodnutí Nejvyššího soudu státu New Jersey („In re Quinlan“) z roku 1976, v němž tento soud dovolil odpojit respirátor od „komatózní pacientky“ a přiznal jí tak opět v rámci ústavního práva na soukromí právo ukončit život.

V případě Cruzan ovšem Nejvyšší soud USA nakonec těsnou většinou souhlasil s rozhodnutím Nejvyššího soudu státu Missouri, který odmítl vydat svůj souhlas s ukončením

života v dlouhodobém kómatu se nacházející Nancy Cruzanové, přičemž tento požadavek vznesli její rodiče právě na základě „due process clause“ 14. dodatku. Zároveň ovšem bylo toto odmítnutí opřeno především o skutečnost, že neexistoval „jasný a přesvědčivý důkaz“ („clear and convincing evidence“), že ukončení léčby mající za následek nevyhnutelnou smrt bylo v tomto případě doložitelným přáním pacientky, jež by formulovala při plném vědomí. V takovém případě tak podle soudu převažuje zájem státu na ochraně jejího života nad jejím případným právem na soukromí v rámci doktríny „substantive due process“ vztahující se k 14. dodatku federální ústavy.²⁴

Kromě těchto v kontextu americké společnosti klíčových záležitostí jako je právě „právo na potrat“ či „právo zemřít“, jež zůstávají nadále ve svých dílčích aspektech v čele té nejvýznamnější agendy Nejvyššího soudu USA, se ovšem tento orgán věnoval v uplynulých desetiletích i dalším oblastem „práva na soukromí v rozhodovacím smyslu“. Zde pak lze konkrétně uvést zejména různorodou skupinu případů týkajících se jednotlivcova životního stylu, přičemž ovšem soud povětšinou ve svých rozhodnutích nechápe tato práva jako „základní“ („fundamental rights“), a proto se zde nezřídka objevuje i jeho omezující interpretace. To platí například pro případ „Kelley v. Jonson“ z roku 1976, kdy soud potvrdil ústavnost regulace státní moci dotýkající se stylu a délky vlasů příslušníků policejního sboru, nebo i pro mnohem známější případ „Bowers v. Hardwick“ z roku 1986, v němž zase odmítl považovat „zapojení se do homosexuální sodomie“ za základní právo občana. Naopak ovšem soud považoval spíše za protiústavní taková opatření státní moci, která se váží k regulaci „rizik v životním stylu“ (tak např. povinné nošení motocyklových helem).²⁵

Závěrem

Uvedený přehled vývoje doktríny „substantive due process“ si samozřejmě zdaleka nečiní nárok na úplnost. Cílem autora bylo spíše nastínit různorodost a mnohohrstevnatost této v mnoha ohledech fascinující problematiky amerického ústavního práva, jež má ovšem – jak snad zřetelně naznačeno – i nemálo významný dopad na celý americký společenský život. Zdůraznit je přitom třeba zejména nepominutelnou roli Nejvyššího soudu USA, který tuto doktrínu bez její výslovné opory v americké federální ústavě vytvořil a uvedl v život, a jenž se tak pro toto své „přirozenoprávní angažmá“ (a z něj plynoucí „soudcovskou legislativu“) stal i vcelku pochopitelně terčem nemalé kritiky. Každopádně vzestup a úpadek doktríny „substantive due process“ v oblasti ekonomických práv a její následné pozdější znovuoživení v oblasti práv neekonomických patří k nepominutelným fenoménům celé americké demokracie, a je jí tak nutno věnovat pozornost (jako možné inspiraci, ale i nebezpečí pro demokratické uspořádání společnosti) i mimo její vlastní rámec.

Poznámky

¹ Citováno dle TINDALL, G.B. – SHI, D.E.: *Dějiny států – USA*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 1994, s. 800.

² Citováno dle KUKLÍK, J. – SELTENREICH, R.: *Dějiny angloamerického práva*. Praha: Leges, 2011, s. 213.

³ Mezi nejvýznamnější kritiky této doktríny v minulosti patřil i neúspěšný Reaganův kandidát na člena Nejvyššího soudu USA Robert H. Bork. Viz i jeho do češtiny přeložená kniha – *Amerika v pokušení*, Praha, Victoria Publishing 1993.

- ⁴ Blíže k této problematice vztahu demokracie a mezi soudcovského výkladu viz ELY, J. H.: *Democracy and Distrust (A Theory of Judicial Review)*. Harvard University Press, 1998.
- ⁵ HALL, K. L. – WIECEK, W.M. – FINKELMAN, P.: *American Legal History (Cases and Materials)*. Oxford University Press, 1991, s. 107–109.
- ⁶ Blíže k případu viz PRESSER, S. B. – ZAINALDIN, J. S.: *Law and Jurisprudence in American History (Cases and Materials)*. St. Paul: West Publishing Company 1989, s. 418–434.
- ⁷ Nowak, J. E., Rotunda, R. D., Young J. N.: *Constitutional Law*, St. Paul, West Publishing Company 1978, s. 608–609.
- ⁸ ROSSUM, R. A. – TARR, G. A.: *American Constitutional Law (Volume I)*. New York: St. Martin's Press, 1995, s. 410–413.
- ⁹ FRIEDMAN, L. M.: *American Law in the 20th Century*. New Haven: Yale University Press, 2002, s. 15–28.
- ¹⁰ GUNTHER, G.: *Constitutional Law*. Westbury: The Foundation Press, 1992, s. 431–442.
- ¹¹ GUNTHER, G.: *Constitutional Law*. Westbury: The Foundation Press, 1992, s. 444.
- ¹² HALL, K. L. – WIECEK, W. M. – FINKELMAN, P.: *American Legal History (Cases and Materials)*. Oxford University Press, 1991, s. 392–394.
- ¹³ ROSSUM, R. A. – TARR, G. A.: *American Constitutional Law (Volume I)*. New York: St. Martin's Press 1995, s. 414–415.
- ¹⁴ Blíže k této problematice viz FRIEDMAN, L. M.: *American Law in the 20th Century*. New Haven: Yale University Press, 2002, s. 44–79.
- ¹⁵ GUNTHER, G.: *Constitutional Law*. Westbury: The Foundation Press, 1992, s. 453–455.
- ¹⁶ GUNTHER, G.: *Constitutional Law*. Westbury: The Foundation Press, 1992, s. 455–456.
- ¹⁷ HALL, K. L. – WIECEK, W. M. – FINKELMAN, P.: *American Legal History (Cases and Materials)*. Oxford University Press 1991, s. 492–494.
- ¹⁸ GUNTHER, G.: *Constitutional Law*. Westbury: The Foundation Press, 1992, s. 491–493.
- ¹⁹ HOWARD, A. E. D.: *The Bill of Rights, The Courts, and the Law*. The Virginia Foundation, 1991, s. 165–169.
- ²⁰ Blíže k teoretickému vymezení této problematiky viz TRIBE, L. H.: *American Constitutional Law*. Mineola: The Foundation Press, 1988, s. 1302–1435.
- ²¹ O širších politických souvislostech případu viz i stejnojmenná kniha FAUX, M.: *Roe v. Wade*. New York, 1988.
- ²² HOWARD, A. E. D.: *The Bill of Rights, The Courts, and the Law*. The Virginia Foundation, 1991, s. 170–174.
- ²³ „Právo na soukromí“ je nicméně ale na rozdíl od federální ústavy zmiňováno v deseti ústavách jednotlivých států Unie. Viz ALLEN, A. L.: *Constitutional law and privacy*. In: PATTERSON, D.(ed.): *A Companion to Philosophy of Law and Legal Theory*. Cambridge: Blackwell Publishers, 1996, s. 142.
- ²⁴ MARTYN, S. R. – BOURGUIGNON, H. J.: *Coming to Terms with Death: The Cruzan Case*. *The Hastings Law Journal* 1991, sv. 42, č. 3. University of California, s. 817–858.
- ²⁵ GUNTHER, G.: *Constitutional Law*. Westbury: The Foundation Press 1992, s. 565–575.